

THASCII CÆCILII CYPRIANI

EPISCOPI CARTHAGINENSIS ET MARTYRIS

OPERUM PARS II.

OPUSCULA.

LIBER DE HABITU VIRGINUM.
LIBER DE LAPISIS.
LIBER DE UNITATE ECCLESIAE.
LIBER DE ORATIONE DOMINICA.
AD DEMETRIANUM.
DE IDOLORUM VANITATE.
DE MORTALITATE.

DE OPERE ET ELEMOSYNIS
DE BONO PATIENTIÆ.
DE ZELO ET LIVORE.
AD FORTUNATUM, DE EXHORTATIONE
MARTYRII.
AD QUIRINUM, TESTIMONIA CONTRA
JUDÆOS, LIBRI III.

173 LIBER DE HABITU VIRGINUM.

ARGUMENTUM. — Pontius in vita D. Cypriani paucis A hujus libri argumentum complectitur : « Quis, inquit, virgines ad congruentem pudicitiae disciplinam et habitum sanctimonia dignum, velut frænis quibusdam lectionis Dominicæ coerceret? » Primum, ut paulo fusius argumentum explicem, disciplina encomium celebrat, et ejus utilitatem Scripturis comprobat, deinde, gloriam, decus et merita virginitatis, et earum quæ virginitatem suam Christo voverant et dicaverant prosecutus, continentiam non in sola carnis integritate, sed et in cultus et ornatus honore docet consistere : neque vero divitiis superfluum cultus curam excusare apud eas quæ jam sæculo renuntiaverant; quin potius, cum moderandum justo fine cultum præscribat nuptiis fæminis Apostoli, multo id magis observare virginitatem oportere; etsi itaque locupletes sint, cogitare B debere utendum quidem divitiis, sed ad bonas artes, ad illa quæ præcepit Deus, expendendas nempe in pauperes. Post hæc, ornamentorum ac vestium insi-

gnia prostitutis potius fæminis convenire quam virginibus, docet ex Apoc.; ex Isaicæ quoque in cap., quam Deum offendant tam varia, tam sumptuosa muliebria ornamenta deducit. Atque adeo, a superfluo ornatu ad fucorum diversa genera transitum faciens, non virginibus dumtaxat, sed et nuptis illa prorsus interdicit, utpote quæ impune laturæ non sint, quod facturam Dei reformare, transfigurare et adulterare nitantur. Porro etiam illa virginibus interdicit quæ negligentia in usum venerant, tum nuptiis ne intersint, tum ut promiscuas balneas non adeant. Brevi denique epilogo, quid boni contineat continentiae virtus, quove malo careat, tribus, quod aini, verbis prosecutus, librum hoc epiphonemate concludit : « Durate fortiter, spiritualiter pergitte, pervenite feliciter; tantum mementote tunc nostri cum incipiet in vobis virginitas honorari. » PAMELIUS.

1. Disciplina custos spei, retinaculum fidei, dux

STEPH. BALUZII NOTÆ.

* Antea legebatur *De disciplina et habitu Virginum*. Coactus sum mutare propter auctoritatem veterum exemplarium, in primis vero Segueriani, omnium antiquissimi, et quia eo modo librum istum citat sanctus Augustinus, lib. iv de *Doctrina Christiana*, cap. 21. De illo ita scribit Hieronymus in Epistola ad Eustochium de Custodia Virginitatis : *Legas Tertullianum ad amicum philosophum et de Virginitate alios libellos et beati Cypriani volumen egregium*. Idem in Epistola ad Demetriadem de Virginitate servanda : *Certe et beatus Cyprianus egregium de Virginitate volumen edidit*. Quæ etiam reperiuntur in Epistola 79 Hildeberti. Hanc nostram mutationem in titulo istius libri confirmari posse puto auctoritate Cassiani, qui libros quos edidit de Institutione Monachorum vocavit de *Habitu Mo-*

nachorum. Sic enim legitur in codice Corbeiensi : *Incipit liber primus de Habitu Monachorum*. Et in fine : *De Habitu Monachorum liber primus explicit*. Sic etiam in codice 782 bibliothecæ Colbertinæ. Immo in editione Antuerpiensi Christophori Plantini legitur in initio : *Liber primus de Habitu Monachi*. Exstat insignis liber sancti Joannis Chrysostomi de *Virginitate*.

1. — *Disciplina custos spei*. T. Livius, lib. xxxiv *Disciplina custos infirmitatis*. Cyprianus in Epistola ad Donatum, pag. 2, *Timor innocentiae custos*. Cicero in Oratione in L. Calpurnium Pisonem : *Vetus illa magistra pudoris et modestiæ severitas censoria*. Apuleius, lib. ix *Metamorphoseon* : *Inimica fidei, hostis pudicitiae*. Pulchra pudicitiae commendatio exstat apud Ludovicum Cælium Rhodiginum, lib. vii, cap. 27.

itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper ac jugiter Deo vivere et ad promissa a caelestia et ad divina præmia pervenire. Hanc et sectari salubre est, et aversari ac negligere lethale. In Psalmis loquitur Spiritus sanctus b: *Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, et pereatis a c via recta, d cum exarserit cito e ira ejus super vos (Psal. II, 12)*. Et iterum: *Peccatori autem dixit Deus. Ad quid f exponis justificationes meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam et abjecisti sermones meos retro g (Psal. XLIX, 16, 17)*. Et denuo legimus: *Disciplinam qui abjicit, infelix est (Sap. III, 41)*. Et de Salomone mandata Sapientie momentis accepimus: *Fili, ne neglexeris disciplinam Domini, nec defeceris ab eo correptus; quem enim diligit Deus corripit h (Prov. III, 41, 42)*. Si autem Deus quem diligit corripit et ad hoc corripit ut emendet, fratres quoque, et maxime sacerdotes, non oderunt sed diligunt eos quos corripiunt ut emendent. quando et Deus per Hieremiam antepredixerit et tempora nostra significaverit dicens: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, et pascent vos pascentes cum disciplina (Hier. III, 15)*.

II. Quod si in Scripturis sanctis frequenter et ubique disciplina præcipitur, et fundamentum omne religionis ac fidei de observatione ac timore proficitur,

LECTIONES VARIANTES.

a Semper et ad promissa Ar. NC. 1. Bod. 2. Ebor. Lam. Var. 3. MR. 2.

b Sanctus, dicens Ver.

c De via Bod. 1.

d Via justa Lam. Ebor. NC. 2. Corb. Thu.

e In brevi Vat. 2.

f Ut quid Vel. Innom. Foss. 1. Bod. 1. Thu. Foss.

g Retrorsum Pem. Bod. 4. Post se NC. 2.

A quid cupidius appetere, quid magis velle ac tenere nos convenit, quam ut, radicibus fortius fixis, et domiciliis nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas et turbines sæculi stemus, ut ad Dei munera per divina præcepta veniamus, considerantes pariter ac scientes quod templa Dei sint membra nostra, ab omni scæcæ contagionis antiqua: lavaeri vitalis i sanctificatione purgata, nec violari ea aut pollui fas sit, quando qui violat et ipse violetur. Eorum nos templorum cultores et antistites sumus. Serviamus illi cuius esse jam cœpimus. Paulus in Epistolis suis dicit i quibus nos ad curricula vivendi per divina magisteria formavit: *Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno k. Clarificate l et portate Deum in corpore vestro (I Cor. VI, 19, 20)* Clarificemus et portemus Deum puro et mundo corpore et observatione meliore; et qui per sanguinem Christi redempti m sumus, per omnia servitutis obsequia Redemptoris imperio pareamus, demusque operam ne quid immundum et profanum templo Dei inferatur, ne offensus sedem quam inhabitat derelinquat. Sospitantis n Domini verba sunt et docentis, curantis pariter et monentis: *Ecce, inquit, sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat (Joan. V, 14)*. Dat vivendi tenorem, dat innocentie legem, postquam contulit sanitatem; nec habentis liberis et solutis va-

h Sic corripit Foss.
i Salutaris Ar. NC. 1. Ebor. Lam. MR. sic ad Donatum.
j Ponit et dicit Foss. Quibus nos successibus Foss., 5.
k Empti estis magno Bod. 2, 4. NC. 1. Foss. 1, 2. Pem. Lam. Ebor. Ver. MR.
l Glorificate Oxon.
m Christi Domini nostri redempti Thu. Foss.
n Hospitantis Bod. 4. Suscitantis Foss. 3.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

225 Aversari. Codex sancti Arnulphi et Beccensis itemque editio Morellii habent *aversari*. Ita etiam Thuanus et Fossatensis, ut recte annotatum est in editione Anglicana.

A via recta. In codice sancti Arnulphi scriptum est *justa et supra lineam vel recta*.

Ad quid exponis. Idem codex et Beccensis *Ut quid*. Ita etiam editio Morelliana.

II. — *Scripturis sanctis*. In editione Erasmi et in iis que postea secute sunt additur consequenter *tam veteribus quam novis*, quam additionem Rigaltius ait esse superfluum. Sane non exstat in antiquis editionibus; i. h. que verum esse annotat Pamelius; sed tamen monent codices manuscriptorum eam habere. Ego vero testari possum me illam in tanto numero veterum exemplarium cum quibus opera sancti Cypriani contuli non reperisse nisi in uno recentiore sancti Victoris Parisiensis. Certe non exstat in Segneriano neque in Epistola Pelagii II ad episcopos Istriae, ubi hoc fragmentum refertur. Editio, profecto quæ dicitur Gravii illam habet, sed minuitore characterem, et in margine notatur ea verba alibi non haberi, videlicet alibi quam in editione Erasmi, quæ emersit ante illam quæ dicitur Gravii. Lombertus, qui gallice vertit opera sancti Martyris, illam omisit in sua versione. Angli etiam expunxerunt.

Dei munera. Antea scriptum erat *Christi munera*. Que sane lectio bona est. Verum quoniam editio Morelliana et omnes libri veteres quos ego vidi, duobus dumtaxat exceptis, legunt *Dei munera*, arbitratus sum cedendum esse auctoritati tot veterum exemplarium,

præsertim cum infra in libro *adversus Demetrium*, pag. 225, ita etiam scriptum sit. Et licet in libro de *Unitate Ecclesie*, pag. 195, legatur *Christi præmia*, non inde colligi potest in isto loco retinendam esse vocem *Christi*, quamvis ea quoque lectio bona sit.

Quibus nos. In tribus antiquis codicibus legitur *quibus nos successibus*. Sed verbum *successibus*, quod certe non est hujus loci, deest in omnibus aliis.

Clarificate. In septemdecim libri veteres, et max clarificemus. Non monuisse me ita scripsisse, nisi alia lectio, quæ habet *glorificate et glorificemus*, prævaluisset in omnibus editionibus, excepta Morelliana.

D Prætulit porro istam propter auctoritatem veterum exemplarium, et quia ita loqui amat sanctus Cyprianus.

Mundo corpore. In libro Flori scriptum erat *mundo pectore*.

Demusque operam. Hæc desunt in codice sancti Arnulphi.

Tenorem. Ita emendavimus ex fide codicis Burgundici pro eo quod veteres editiones habent *morem*, tredecim libri nostri et quinque Anglicani *timorem*. Quo præjudicio freti Angli *timorem* posuerunt. Sed ego eam lectionem puto esse falsissimam, eam vero quam præfert codex Burgundicus verissimam. Confirmare illam videtur Plinius in Pauegyrico, ubi loquens de uxore et sorore Trajani ait: *Idem utrique propositum, idem vite tenor*. Cyprianus ipse, Ep. LXIV, ait: *Teneant integri salutis suæ perpetuum tenorem*, uti nos emendavimus ope libri Fuxensis. Statius in Lacinymis Hetrusci, *atque avi sine labe tenor*. Tacitus in

gari postmodum patitur, sed ipsis potius quibus sanatus fuerat mancipato gravius comminatur, quod sit scilicet minor culpa deliquisse ante cum necdum nosset disciplinam Dei, nulla sit venia^a ultra delinquere postquam Deum nosse cœpisti. Et quidem hoc tam viri quam mulieres, tam pueri quam¹⁷ puellæ, sexus omnis atque omnis ætas observet, et curet, pro religione et fide quam Deo debet, ne quod sanctum et purum de Domini dignatione percipitur, minus sollicito timore teneatur.

III. Nunc nobis ad virgines sermo est; quarum quo sublimior gloria est, major et cura est. Flos est ille^b ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles, laudis et honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet^c per illas atque in illis largiter floret Ecclesiæ matris gloriosa fecunditas; quantoque plus copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris^d augetur. Ad has loquimur, has adhortamur affectione potius quam potestate; non quod, extremi et minimi^e et humilitatis nostræ admოდum conscii, aliquid^f ad censuram licentiæ vindicemus, sed quod^g, ad sollicitudinem^h magis cautiⁱ, plus de diaboli infestatione timeamus.

IV. Neque enim inanis hæc cautio est et vana formido quæ ad salutis viam consulit, quæ Dominica et vitalia præcepta custodit, ut quæ se Christo dicaverint, et a carnali concupiscentia recedentes tam carne quam mente se Deo voverint, consumment opus suum magno præmio destinatum, nec ornari jam aut

A placere euiquam nisi domino suo studeant, a quo et mercedem virginitatis expectant, dicente ipso: *Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est. Sunt enim spadones qui ex utero matris sic nati sunt, et sunt spadones qui coacti sunt ab hominibus, et sunt spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum* (Matth. xix, 11, 12). Denuo quoque per hanc Angeli vocem continentiæ munus ostenditur, virginitas prædicatur: *Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquaverunt. Virgines enim permanserunt. Hi sunt qui sequuntur Agnum quocumque ierit* (Apoc. xiv, 4). Neque enim tantum masculis continentiam gratiam i Dominus reprimittit et feminas præterit, sed, quoniam femina viri portio est et ex eo sumpta atque formata est, in Scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur, quia sunt duo in carne una et in masculo simul significatur et femina.

V. Quod si Christum continentia sequitur, et regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu et cum ornamentis, quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt, non cogitantes esse prædictum: *Qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos* (Psal. lxi, 6), et Paulum quoque gloriose et sublimiter prædicasse: *Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem* (Gal. i, 10). Continentia vero et pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus et ornatus honore pariter ac pudore, ut, secundum Apostolum, quæ innupta est sancta sit et corpore et spiritu. Instruit nos Paulus et docet dicens^m: *Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini, quomodo placeat Deo: qui*

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Non facitis venia Foss. 3.
^b Hæc sunt ecclesiastici germinis flores NC. 1. Lam. Ebor. Oxon.
^c Et per illos Pen.
^d Addit gaudium matris Thu. Corb. Foss.
^e Potestates, extremi et minimi Ar.
^f Consicii tale quid Bod. 2. Lam. Ebor. Ben. NC. 1.
^g Nec quod Foss. 1. Bod. 1, 2, 4. Thu. Corb. Nec

- quo MR. Quod Foss.
^h Sollicitudinem pertinet Ver.
ⁱ Ex ultra nati Lin. Matris nati Man.
^j Continentiam Domini MR.
^k Paulo prædicante Bod. 4. Ver. Paulus quoque prædicat Foss., 5.
^l Si hominibus placerem Lam. NC. 1. Foss. 1. Corb.
^m Paulus et dicit Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Vita Agricolæ: *Idem prætoræ tenor.* Item Cyprianus Epist. xxv pag. 33 scripsit *disciplinæ tenor*, Epist. lxi, pag. 72, *tenorem gloriæ*. Epist. li, pag. 65, Epist. lxxvii, pag. 158, *custoditio fidei tenore*. Arnobius, lib. ii, *Virtutum omnium servamus atque integramus tenorem*. Laetantius, lib. v, cap. 9, *Pietas in summo regulam tenens tenorem suum servat*. Dido in Epistola ad Æneam apud Ovidium:

Durat in extremum vitæque novissima nostri
 Prosequitur læti qui fuit ante tenor.

Sunt alia multa exempla istiusmodi apud eundem Ovidium, Suetonium, Valerium Flaccum, Lucretium, Virgilium, et alios, a quibus referendis absteo. Adam tamen lucum Pontii diaconi in Vita Cypriani prout legitur in codice Bodleiano, *concupiscentiam sanctimoniam tenore calcaret*, pro eo quod editiones habent *vigore*.

Minus sollicito. Codex Turonensis, *minus caute et sollicito timore*.

Teneatur. Post ista Pamelius adjecit ex Codice Camberoniensi, *quia scriptum est: Qui perseveraverit usque in finem hic salvus erit*. At ego additamentum illud delevi, quia illud nusquam inveni in codicibus antiquis cum quibus contenti opera sancti Martyris, et deest etiam in novem Anglicanis.

III.—²²⁵ Nunc nobis ad virgines. Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. vi de *Doctrina christiana*, cap. 21.

Sanctimoniam. Codex sancti Arnulphi *sanctimonium*. Vide supra, pag. 407.

Copiosa. Apud Augustinum *gloriosa*, in codice Floriacensi illic citato *generosa*. Sic etiam Morellius in veteri codice.

IV.—*Spadones.* Vide annotationes Erasmi in caput xix Matthæi.

Angeli vocem. Duo libri veteres habent *archangeli*, novem evangelii. Sic etiam vidit Morellius in veteri codice.

V.—*Continentia vero.* Vide quæ de continentia diximus supra, ad Epistolam lxi, pag. 442.

Cælebs cogitat. Ita etiam lib. iii Testimoniorum cap. 52. At Hieronymus in Epistola ad Eustochium de *Virginitate servanda* aliter referi hunc locum ex quadam veteri versione hoc modo: *Qui sine uxore est sollicitus est ea que Domini sunt quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est sollicitus est ea que sunt hujus mundi quomodo placeat uxori. Divisa est mulier et virgo. Quæ non est nupta cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu.* Verum idem Hieronymus in libro primo adversus Jovinianum im-

autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi hujus, quomodo placeat uxori. Sic et virgo et mulier innupta cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit sancta et corpore et spiritu (1 Car. vii, 32-34). Virgo non esse tantum sed et intelligi debet et credi. Nemo cum virginem viderit ^a, dubitet an virgo sit. Pareni te integritas in omnibus præstet, nec bonum mentis corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta præcedit, quasi maritum aut habeat aut quærat? Timeat potius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat quæ ad meliora et divina se servat. Quæ virum non habent, cui placere se simulent, integræ et puræ non tantum corpore sed etiam spiritu perseverent. Neque enim fas est virginem ad speciem formæ suæ comi aut de carne et de ejus ¹⁷⁹ pulchritudine gloriari, cum nulla sit illi magis quam adversus carnem collectatio et vincendi corporis æe demandi obstinata certatio.

VI. Paulus forti ac sublimi voce proclamatur: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.* (Gal. vi, 14): et virgo in Ecclesia de specie carnis æe de corporis pulchritudine gloriatur! Addit Paulus et dicit: *Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum viliis et concupiscentiis* (Gal. v, 24): et quæ se concupiscentiis carnis et vitiis renuntiassent profitetur, in hisdem quibus renuntiaverat, invenitur! Deprehenderit virgo, detegeris. Aliud esse te jactas, et aliud affectas. Maculis te concupiscentiæ carnalis aspergis ^b, cum integritatis candidata sis et pudoris. *Clama,*

LECTIONES VARIANTES.

^a Virginem videt Oxon. Videret Lin. Voss. 1. Lam. C Ebor.

^b Carnis aspergis Bod. 4.

^c Proponere Ar. Lam. NC. 1. Ebor. Bod. 2. Ben.

^d Verbum Bod. 4. Foss.

A inquit Esaia: *Deus: Omnis caro sænum, et omnis claritas ejus ut flos sæni. Aruit sænum, et flos decidit: sermo autem Domini manet in æternum* (Isa. xl, 6-8.) Neminem christianum decet, et maxime virginem non decet, claritatem ullam computare ^c carnis et honorem, sed solum appetere sermonem ^d Dei, bona in æternum mansura complecti. Aut si in carne sit gloriandum, tunc plane quando in nominis ^e confessione cruciatur, quando fortior femina viris tormentibus invenitur, quando ignes aut cæces aut ferrum aut bestias patitur ut coronetur. Illa sunt carnis pretiosa monilia, illa corporis ornamenta meliora.

VII. Sed sunt aliquæ divites et facultatum ubertate locupletes, quæ opes suas præferant et se bonis suis uti debere contendunt. Sciant primo illam divitem esse quæ in Deo dives est, illam esse locupletem quæ locuples in Christo est, bona illa esse quæ sunt spiritalia, divina, cœlestia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiscum apud Deum perpetua possessione permaneant. Cæterum, quæcumque terrena sunt in sæculo accepta et hic cum sæculo remansura ^f, tam contemni debent quam mundus ipse contemnitur, cujus pompis et deliciis jam tunc renuntiavimus cum meliore transgressu ad Deum venimus. Joannes nos excitat et hortatur spiritali et cœlesti voce contestans: *Nolite, ait, diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt* ^g. *Si quis dilexerit mundum, non est charitas Patris in illo; quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum,*

^e Nominis Christi NC. 1. Lam. Bod. 2. Ben.

^f In sæculo et sæculo remansura Bod. 1. Accepta Lam. Ebor.

^g Aut ea quæ in mundo sunt Pem. Voss. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

probat hanc versionem et ait illam non esse apostolicæ veritatis. Et tamen in libro *adversus Helvidium* referens eundem locum ait: *Quid oblatras, quid repugnas! Vas electionis loquitur, Divisa est, dicens, mulier et virgo.* Eadem versione usum esse Tertulianum liquet ex libro ejus *de Virginitate velandis*.

Sic et virgo. In codice sancti Arnulphi, in Becensensi, et in editione Morellii legitur: *Sic et mulier et virgo innupta.*

Dubitet an virgo sit. In codice Gratianopolitano legitur, *dubitet an nupta aut virgo sit.* Tertullianus in libro *de Virginitate velandis*: *Difficile mulier semel fit que non timet fieri quæque jam facta potest virginem mentiri sub Deo.* Apud Dionem Cassium, lib. xxxvii, legitur Cæsarem uxorem suam suspectam adulterii repudiassent, non quod crederet quæ de ea ferebantur, sed quod diceret non posse se eam conjugem habere quæ semel adulterii commissi suspecta haberetur, pudicæ enim esse non modo ut ne quid peccet, sed ne suspicionem quidem ullam torporem de se præbeat.

Parem. Codex Sequierianus, Talem te integritas.

Non tantum corpore. Dissimulare non debet decem et novem vetera exemplaria, et in eis Sequierianum, habere non solum corporaliter sed spiritaliter. Lectionem vulgatam non reperi nisi in antiquis editionibus et in duobus libris veteribus. Retinui tamen eam quia est elegantior, quamvis sciam in libro de

Oratione Dominica, pag. 204, pro eo quod illi scriptum est magis spirituales, quosdam veteres libros habere spiritulior.

Comi. Ita plerique libri veteres. Sic etiam apud Aldelmum in libro *de Laude Virginitatis*. Non displicet tamen alia lectio, *comam nutrire.* Infra, in hoc ipso libro, pag. 178, *Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis.*

VI.—*Cum integritatis.* Duo libri veteres, *cum affectu integritatis.* Alii tres, *cum integritate candida sis et pudore.*

Candidata. Ita editio Erasmi, cum antea legere-tur *candida.* Quam lectionem ego deprehendi in undecim libris veteribus. Aliam reperi in editionibus Manutii et Morellii et in aliis octo codicebus. Tertullianus in libro *de Uxore* dixit: *Ipse Dei candidatus est timore.* Et in libro de Baptismo: *Agebat utaque Baptismus penitentiam quasi candidatus remissionis et sanctificationis in Christo subsequente.*

Sermo. Plerique libri veteres, ut frequenter alibi, habent *verbum.* Vide supra, pag. 463, et notas ad Epistolam lxxxii, pag. 521.

VII.—*Possessione.* Veteres editiones et decem libri veteres *mansionem.*

Contestans. Ita scriptum vidi in plerisque codicebus manuscriptorum. Quidam tamen et veteres editiones præferunt *corroborans.* Infra in libro *de Lapsis*, pag. 183, *Dei sermos cœlesti voce corroborans.*

et ambitio sæculi, quæ non est a Patre, sed ex concupiscentia sæculi. Et mundus transibit et concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet ^a in æternum, quomodo et Deus manet in æternum. (1 Joan. II, 15-17). Æterna igitur et divina sectanda sunt, et omnia de Dei voluntate facienda sunt, ut Domini nostri vestigia et magisteria divina sectemur ^b, qui monuit et dixit: Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit (Joa. VI, 38). Quod si non est major domino suo servus et liberatori debet obsequium ^c liberatus, qui esse cupimus christiani, debemus quod Christus dixit et fecit imitari. Scriptum est, et legitur et auditur et in exemplum nostri Ecclesie ore celebratur: Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille ambulavit et ipse ambulare (1 Joan. II, 6). Ambulandum est igitur vestigiis paribus, æmula ingressione nitendum est. Tunc respondet ^d ad fidem nominis sectatio veritatis, et credenti præmium datur ^e si quod creditur et geratur.

VIII. Locupletem te dicis et divitem. Sed divitibus Paulus occurrit, et ad cultum atque ornatum tuum justo fine moderandum sua voce præscribit: Sint, inquit, mulieres cum verecundia et pudicitia componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed ut decet mulieres promittentes castitatem per bonam conversationem (1 Tim. II, 9). ^f Item Petrus ad hæc eadem præcepta consentit et dicit: Sit in muliere non exterior ornamentum aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis (1 Pet. III, 3-4).

LECTIONES VARIANTES.

^a Manebit Thu.

^b Divina omitt. Oxon. et Man. ex codd. Ver. Lam. Ebor. Lin. Voss. 2. Sectamur Ar. Lam. Lin. Bod. 1, 2.

^c Officium Bod. 1, 3, 4.

^d Respondebit Ar. Bod. 1, 2, 4. MR.

^e Dabitur Ben. MR.

^f Maritos Voss. 1.

^g Mendacii culpa Bod. 1.

^h Jactantia Thu.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Christus dixit. Ita omnes libri veteres, uno Titiano excepto, in quo legitur fecit. Ita etiam Erasmus. Melior est autem lectio veterum. Respicit enim iste Cyprianus ad verba Christi paulo ante descripta.

VIII.—Justo fine. Codex Thurnus, justificatione. Ita etiam codex sancti Arnulphi.

IX.—Si te sumptuosius. Hieronymus in Epistola ad Lactam de Institutione filiae: ^g Cave ne aures ejus perres, ne cerussa et purpuris consecrata Christo ora depingas, etc. Idem in Epistola ad Furiam de Viduitate servanda: Quid facit in facie Christianæ purpurissus et cerussa? Vide in libro IV T. Livii historiam de virgine Vestali accusata propter cultum ænionem. In noctibus Fesulanis Matthæi Bossi exstat ejus exhortatio ad Bessarionem ne feminea ornamenta Bononiensibus restituantur. Vide etiam Epistolam vi ejusdem Matthæi.

Oculos in te. Tertullianus in libro de Virginitate velandis: Ejusdem libidinis est videre et videri. Sulpitius Severus Dial. 2, cap. 12: Mulieris prima virtus est non videri. Valerius Maximus lib. IV, cap. 5, tradit Spiritum excellentis pulchritudinis adolescentem, cum mira specie complurium feminarum illustrium sollicitaret oculos, oris decorem vulneribus confudisse quia nolebat formam suam esse irritamentum alienæ libidinis. Idem, lib. VI, cap. 3, ait C. Sulpitium Gallum dimisisse uxorem quod eam capite aperto foris versatam cognoverat. Lex enim, inquit, tibi tantum meos

A Quod si illi mulieres quoque admonent coereandas et ad ecclesiasticam disciplinam religiosa observatione moderandas quæ excusare cultus suos soleant per maritum ⁱ, quanto id magis observare virginem fas est, cui nulla ornatus sui competat venia, nec derivari in alterum possit mendacium culpæ ^j, sed sola ipsa remaneat in crimine.

IX. Locupletem te dicis et divitem. Sed non omnino quod potest debet et fieri, nec desideria proluxa et de sæculi ambitione nascentia ultra honorem ac pudorem virginitatis extendi, cum scriptum sit: Omnia licent, sed non omnia expediunt; omnia licent, sed non omnia edificant (1 Cor. X, 23). Cæterum, si tu te sumptuosius comas, et per publicum notabiliter incedas, oculos in te juventutis illicias, suspiria adolescentium post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, suspirandi fomenta succendas, ut, etsi ipsa non percas, alios tamen perdas, et velut gladium te et venenum videntibus præbeas, excusari non putes quasi mente casta sis et pudica. Redarguit te cultus improbus et impudicus ornatus, nec computari jam potes inter puellas et virgines Christi, quæ sic vivis ut possis adamari.

X. Locupletem te dicis et divitem. Sed jactare divitias suas virginem non decet, cum dicat Scriptura divina: Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatio ^k contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam umbra (Sap. V, 8); et Apostolus rursus moneat et dicat: Et qui emunt sic sint quasi non ementes, et qui possident quasi non possidentes, et qui hoc

præfuit oculos quibus formam tuam approbes. Ulterior tui conspectus superavacua irritatione accersitus in suspensione et crimine subhæreat necesse est.

Suspirandi fomenta. Mirum est quanta sit in hoc loco discrepantia in codicibus manuscriptis. Duo habent suspirandi, octo et editio Manutii sperandi, unus pereundi, item unus stipandi, alius stuprandi, alius denique peccandi. Apud Aldelmum in libro de Laude Virginitatis: spirandi, forte pro suspirandi. Tertullianus in libro de Cultu feminarum: Suspiria adolescentium post se trahat. Hieronymus in Epistola ad Eustochium de Virginitate servanda: Hæc sunt quæ per publicum notabiliter incedunt et furtivis oculorum nutibus adolescentium greges post se trahunt. Idem in Epistola ad Geruntiam de Monogamia: Ne propositum vidue exquisitor cultus insanet. Ne oculorum nutibus et hilaritate vultus juvenum post se greges trahat.

Velut gladium. Tertullianus, lib. II de Cultu feminarum: Perit enim ille simul ut tuam formam concupierit, et facta es tu gladius illi. Vide Homiliam sancti Joannis Chrysostomi: Quod regulares femine viris cohabitare non debeant.

X.—Non ementes. Quamvis sciam hoc segmentum non exstare in prima Epistola Pauli ad Corinthios, ex qua sumptus est hic locus, quamvis sciam illud raro reperiri in antiquis codicibus operum sancti Cypriani, tamen addidi, quia illud inveni in Pithæano, cui consentit Camberonensis a Pamelio laudatus, et quia

mundo utuntur, quasi non utantur ^a. Præterit enim **A** figura hujus mundi (I Cor. vii, 30, 31). Petrus etiam, cui oves suas Dominus pascendas tuendasque commendat, super quem posuit et fundavit Ecclesiam ^b, aurum quidem sibi esse et argentum negat (Act. iii, 6), sed esse se dicit Christi gratia divitem, esse fide ejus et virtute locupletem, quibus multa magnalia cum miraculo faceret, quibus ad gratiam gloriæ bonis ^c spiritalibus abundaret. Has opes, has divitias possidere non potest quæ se divitem sæculo mavult esse quam Christo.

XI. Locupletem te dicis et divitem, et utendum putas iis quæ possidere te Deus voluit. Utere, sed ad res salutare; utere, sed ad bonas artes ^d; utere, sed ad illa quæ Deus præcipit, quæ Dominus ostendit. Divitem te sentiant pauperes, locupletem te sentiant **B** indigentes; patrimonio tuo Deo sœnera: Christum ciba. Ut virginitatis perferre gloriam liceat, ut ad Domini præmia venire contingat, multorum præcibus exora. Commenda illie thesauros tuos ubi fur nullus effodiat, quo nullus insidias grassator irrumptat. Possessiones tibi sed cœlestes magis compara, ubi fructus tuos juges ac perennes et ab omni contactu injuriæ sæcularis immunes ^e nec rubigo atterat, nec grandio cædat, nec sol urat, nec pluvia corrumpat. Nam delinquis et hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab illo divitias datas credis ut illis non salubriter perfruaris. Nam et vocem Deus homini dedit ^f, et tamen non sunt idcirco ^g amatoria cantanda nec turpia; et

ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit, nec homicidia sunt idcirco faciendæ; aut quia thura et merum et ignem Deus instituit, sacrificandum est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas et hostias diis immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad usus bonos census operetur, ut patrimonio ^h suo unusquisque locupletior magis redimere debeat quam augere delicta.

XII. Ornamentorum ac vestium insignia et lenocinia formarum ⁱ non nisi prostitutis et impudicis feminis congruunt, et nullarum fere pretiosior cultus est quam quarum pudor vilis est. Sic in Scripturis sanctis, quibus nos instrui Dominus voluit et moneri, describitur civitas meretrix, compta pulchrius et ornata, et cum ornamentis suis ac propter ipsa potius ornamenta peritura. *Et venit, inquit, unus ex septem Angelis habentibus phialas septem, et aggressus est me dicens: Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in spiritu. Et vidi mulierem sedentem super bestiam; et mulier illa amicta erat pallio purpureo ^j et coccineo, et adornata erat auro et lapidibus pretiosis et margaritis, tenens poculum in manu sua plenum execrationum et immunditiæ ^k et fornicationis totius terræ (Apoc. xvii, 1-4). Fugiant ^l castæ virgines et pudicæ incestarum cultus, habitus impudicarum, lupanarium insignia, ornamenta meretricium.*

LECTIONES VARIANTES.

^a Utantur eo Ar. Lam. NC. 1. Ebor.

^b Ecclesiam suam Bod. 4.

^c Donis Bod. 4.

^d Salutare et ad bonas artes Lam. Lin. Foss.

^e Immunes, nec judex ambiat nec quæsitur inquirat

cat. 1.

^f Homini dedit Lin.

C ^g Idcirco omitt. Lum. Ebor. NC. 1. Bod. 1, 2.

^h Et patrimonio Thu.

ⁱ Pallium purpureum Lin. NC. 1. Pem. Ver. Neap. Thu. Corb.

^j Omnia immunditiæ Ver.

^k Fugiant, fugiant Ver.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

Cyprianus, lib. iii. *Testimoniorum* cap. 11, eundem locum describens etiam hoc segmentum refert. Ego enim, ut antea dixi, in emendandis saneti Martyris operibus non quæro quid reperiat in codicibus sacerorum Bibliorum, sed quid Cyprianus scripserit. Videtur autem ille voluisse sensum facere integrum cum ista addidit.

XI.—*Patrimonio tuo*. Pamelius et post eum Rigaltius posuerunt *patrimonium tuum Deo sœnera*. Quam lectionem inveni in quatuor exemplaribus antiquis. Veteres editiones et undecim vetera exemplaria habent: *Patrimonia tua Deo sœnera*. Lectionem autem quam ego retinui præferunt duodecim libri veteres et editio Mantuana, itemque Anglicana.

Amatoria cantanda. Seneca rhetor in præfatione *Controversiarum*: *Cantandi saltandique nunc obscœna studia effeminatos tenent*. Quintilianus: lib. 1, cap. 2: *Omne convivium obscœnis cantibus strepit, pudenda dictu spectantur*. Concilium Veneticum, can. 11: *Præbyteri, diaconi, atque subdiaconi nuptiarum evitent convivia, nec iis admisceantur ubi amatoria cantantur et turpia*. Sic etiam in canone 57 concilii Agathensis; Burchardus, lib. ii, cap. 154 hoc decretum synodi Agathensis refert ex dictis Augustini. Sic etiam Ivo Carnotensis, parte 6, cap. 209. At Gratianus recte ex concilio Agathensi. In concilio Trosleiano, cap. 11, prohibetur turpia cantica. Hieronymus, in Epistola ad Lætiam de Institutione filix: *Turpia verba non in-*

telligat, cantica mundi ignoret. Ælius Spartianus tradit Adrianum Imperatorem scripsisse cantica amatoria.

Ferrum ad culturam. Ovidius, lib. 11. *Tristium*:

Et latro et cautus præcingitur ense viator.

Ille sed insidias, hic sibi portæ opem.

Quintilianus, lib. 11, cap. 16: *Non fabricetur militi gladius. Potest uti eodem ferro latro*. Tertullianus, ⁶³⁷ in libro de Spectaculis: *Ferrum Dei res est. Numquid tamen in hominis necem auctor ista providit?*

D XII.—*Civitas meretrix*. Nescio quid heic faciat vox *civitas*. Non enim agitur de civitate aliqua in Apocalypsi, sed de meretrice magna. Videtur igitur Cyprianus accepisse ex libro ii Tertulliani *de Cultu seminarum*, ubi legitur: *Ille civitas vana quæ super montes septem et plurimas aquas præsidet*. Idem civitatem etiam prostitutam vocat in libro de *Resurrectione carnis*. In capite primo Isaie legitur: *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis*. Hieronymus in Epistola ad Eustoelium de Custodia Virginitatis: *Ne fiat obscœro civitas meretrix fidelis Sion*. Vide Estium in caput illud Apocalypsis.

Ornamenta meretricium. Vide Nicolai Abrami notas ad Orationem Ciceronis pro M. Cælio, pag. 491, et commentarium Joannis Bourdelotii ad Petronium, pag. 277.

XIII. Clamat etiam Spiritu sancto plenus Esaias, A cum et purpuram e induta Christum induere non possunt. Auro et margaritis et monilibus adornaeta ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur et fugiat quod alii fuerit exitio ? quis id appetat et assumat quod ad necem alterius pro gladio fuerit et telo ? Si hausto poculo moreretur ille qui biberat, venenum scires esse quod ille potavit. Si, accepto cibo, qui acceperat interiret, scires esse lethale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde nec biberes unde interiisse alios ante conspiceres. Nunc quanta ignorantia veri est, animi quanta dementia, id velle quod et nocuerit semper et noceat, et putare quod inde ipsa non pereas unde alios peris-
 isse cognoscas !

XIV. Neque enim Deus coccineas aut purpureas B oves fecit, aut herbarum succis et conchyliis tingere et colorare lanas docuit, nec distinctis auro lapillis et margaritis contexta serie et numerosa com-

LECTIONES VARIANTES.

^a A Domino Voss. 3.

^b Processerunt alta cervice Neap. Foss. Incesserunt Ren.

^c Calvitiam habebunt Pen. Voss. 1

^d Exaltate, inquit, ecedunt Veron.

^e Serico et purpura Vat. 3. Foss.

^f Aliis fuerit Foss. exitium Voss. 1.

^g Tui Foss.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XIII.—*Veste corruptas.* Ita omnes veteres libri et editiones. Et tamen Erasmus putabat vocem *corruptas* esse male positam, et coniecerat legendum esse *comptas*. Paulo post Cyprianus dicit, *hinc corruptas esse virgines* et mox *corruptæ turpitudinem scditatemque meruerunt*.

Sæculi delicias. Quatuor libri nostri et unus Anglicanus habent *divitias*.

Lunulas. Etiam masculi lunulas gestabant, non sane in capite, sed in calcæis, ut docet Plutarchus in questionibus Romanis. Nos quoque in juventute nostra portavimus lunulas in calcæis. Vide Ludovicum Galium Rhodiginum, lib. xi, cap. 28.

Discriminatalia. Hieronymus in Apologia Adversus Rufinum : *Lingum veriloquam discriminatali acu confodiebant.* In Apologia Apuleii capilli discriminandi. Ovidius, lib. iii de Arte amandi :

Longa probat facies capitis discrimina puri.

Querit Plutarchus in libro de Questionibus Romanis cur Romani nuptiarum canam discriminant hastæ cuspidè. Vide lexicon Martini et glossarium Latini Cangii.

Armillas. Hieronymus in Epistola ad Eustochium de Acceptis ab ea munusculis : *Armillæ sunt brachiorum.* Sic etiam Diodorus Siculus, lib. v, agens de Gallis Tertullianus, lib. i de Cultu feminarum : *Circulos ex auro, quibus brachia arctantur.* Idem Hieronymus, in Epistola ad Demetriadem de Virginitate servanda, *Astrictas habent manicas.* Vide Cotelerii notas ad librum primum Constitutionum Apostolicarum, cap. 3.

Botronatum. Si Cyprianus reddidisset verba Isaiæ secundum ordinem quem tenent in libro Isaiæ, facile hinc esset intelligere quid significet hoc vocabulum. Verum alia versione, ut apparet, usus est, aut verborum ordinem turbavit. Vide Salmasium in exercitationibus Plinianis, pag. 765, et in notis ad scriptores Historiæ Augustæ, pag. 359, et lexicon Martini. Vide Etiam etymologicum Vossii in verbo *botrus*.

Dextralia. Numerorum cap. xxxi, *annulos et dextraria ac murænullas.* Lucifer Calaritanus in libro de Non parendo delinquentibus in Deum : *Debemus vereri regni tui diadema, in aurem etiam et dextrocherium.* Ubi Joannes Tilius episcopus Meldensis, cui debemus primam editionem operum Luciferi, dixit dextrocherium sibi videri esse dictionem ex Latino et Græco compositam pro ornamento quodam in manu dextra. Vide Salmasium ad scriptores Historiæ Au-

gustæ, pag. 251, et lexicon Martini et glossarium Latini Cangii. Vide etiam Ludovicum Galium Rhodiginum, lib. v, cap. 13.

Inaures. Infra, in hoc ipso libro, pag. 177, *An vulnera inferri auribus Deus voluit.* Et iterum infra, pag. 179, *Non inferantur auribus vulnera.* Tertullianus, lib. ii de Cultu feminarum : *Scrupulosa Deus auribus vulnera intulit, et tanti habuit vexationem operis sui et cruciatu infantie innocentis tunc primum dolentis ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus grana nescio quæ penderent.* Hieronymus, in Epistola ad Lactam de Institutione filiae : *Cave ne aures ejus perforas.* Idem in Epithapho Marcellæ : *Auribus perforatis rubri maris pretiosissima grana suspendere.* Plinius, lib. xii, cap. 1. *Ad hæc excogitata sunt aurium vulnera, nimirum quoniam parum est collo erinibusque gestari nisi ingererentur etiam corpori.* Gregorius Nazianzenus in Carmine ad Olympiadem eam monet ne aurium ornatum ponat in margaritis. Vide Diodorum Siculum, lib. v, ubi agit de Panchalia.

XIV. — *Colorare lanas.* Tertullianus, in libro primo de Cultu feminarum : *Medicamenta ex fuce quibus lanæ colorantur.* Virgilius, Ecloga iv :

Nec varios discet mentiri lana colores.

Horatius lib. iii, od. 3.

Neque amissos colores

Lana refert medicata fuce.

Hieronymus in Epistola ad Lactam de Institutione filiae : *Lanarum conchyliis quis in pristinum candorem revocet?*

⁶²⁸ *Lapillis.* Quamvis codices antiqui et editiones hinc habeant, ego puto scribendum esse *capillis*. Solebant antiqui miscere auriamenta cum capillis ut magis flavi apparent. Quippe flavus color, ut liquet etiam ex testimonio Virgilio in libro iv Æneidos, in pretio erat ad pulchritudinem oris et capitis. Docet illud Julius Capitolinus in Vero : *Dicitur sane tantam habuisse curam flaventium capillorum ut capiti auriamenta respergeret quo magis coma illuminata flavesceret.* Idem in Commodò : *Fuit forma quidem corporis justa, capite semper fucato et auriamentis illuminato.* Trebellius Pollio in Gallieno : *Crimbus suis auri scobem aspersit.* Auctor Epistolæ ad Demetriadem dicitur inter opera Hieronymi : *Hæc est illis per dies singulos cura præcipua, implicare auro erinem et ardentes concharum lapides capitis honorem facere.* Martianus Ca-

page digestis monilia instituit, quibus cervicem quam fecit absconderes, ut operiatur illud quod Deus in homine formavit, et conspiciatur id desuper quod diabolus adinvenit. An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia et mali sæcularis ignara crucietur, ut postea de aurium cicatricibus et cavernis pretiosa grana dependeant, gravia etsi non suo pondere, mereium tamen a quantitate? Quæ omnia peccatores^b et apostatæ angeli suis artibus prodiderunt quando, ad terrena contagia devoluti, a cœlesti vigore recesserunt. Illi et oculos circumducto

nigrore fucare et genas mendacio ruboris inficere et mutare adulterinis coloribus crinem et expugnare omnem oris et capitis veritatem corruptelæ suæ impugnatione doerunt.

XV. Et quidem isto in loco, pro timore¹⁷³ quem nobis fides suggerit, pro dilectione quam fraternitas exigit, non virgines tantum aut viduas, sed et nuptas puto et omnes omnino feminas admonendas quod opus Dei et factura ejus et plastica adulterari nullo modo debeat adhibito flavo colore^d, vel nigro pulvere, vel rubore^e, aut quolibet denique lineamenta nativa cor-

LECTIONES VARIANTES.

^a Pondere, tamen Neap. Bod. 2.

^b Prævaricatores NC. 2.

^c Adulteris Ver. Corb.

^d Factorum ejus et plasma adulterare nullo modo doebat Ar. Lam. NC. 1 Voss. 1.

^e Vel rubore deest in MR.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

PELLA, lib. 1: *Juno quoque expurgatoris auri splendente vena addiderat crinibus sociale vinculum.* Idem paulo post ait Phœbum vocari auricomum. *Nam solis angustum caput, inquit, radiis persusum circumactumque flammantibus velut auratam cæsariem rutili verticis imitatur.* Hinc apud Tacitum, lib. iv Histor., *Crinis rutilatus.* Virgilius, lib. xi *Æneidôs, pro crinali auro.* Ovidius, lib. iii *Amorum, Eleg. 12:*

Virginei crines auro gemmaque premuotur.

Ibidem, eleg. 14:

Nec tamen ater erat, nec erat color aureus illis.
Sed quamvis neuter, mixtus uterque color.

Item in Epistola Cydippes ad Aeontium: *Ipse dedit gemmas digitis et crinibus aurum.* Virgilius, l. iv *Æneidôs:*

Fronde premit crinem fingens atque implicat auro.

Tibullus, lib. i, Eleg. 10: *Auro ne polluc formam.*

Plinius, lib. iii, cap. 1: *Virorum crinibus aurum implexum.* Seneca Medea: *Gemmarum nitore distinguit aurum quo solent cingi comæ.* Idem Hercule Oeteo:

Quid nudus auro crinis et gemma jacet. Prædientius in *Hæmartigenia; Aureolisque riget coma texta catenis.*

Apud Apuleium, lib. v *Metamorphoseon, Venus irrita adversus filium ait: Tunc injuria meæ litatum crediderim cum comos ejus, quas istis manibus meis subinde aurca nitore perstrinxî, deraserim.* Et libro decimo:

Adest luculentus puer nudus, flavis crinibus usquequaque conspicuus, et inter comas ejus aurea pinnitæ cogitatione simili sociatæ prominebant. Vide Bordelotii notas ad Petronium, pag. 241.

Post edita a nobis opera Cypriani, post emendationem hujus loci a me tentata, inveni tandem veram lectionem in veteri et optimo codice monasterii Bec-

cenensis, in quo discrete scriptum est *capillis.* Itaque emendatio certa est. Illam porro posuissem in contextu hujus operis Cypriani, si eodæm Becensem, qui sero venit in manus meas, habuissem eo tempore quo locus iste eudabatur a typographo.

Alia fraude, ut in capite primo libri sui secundi ait Valerius Maximus, utebantur mulieres Romanæ, quæ, quo formam suam concinniores efficerent, summa cum diligentia capillos cinere rutilabant. Sossipater Charisius, lib. 1: *Muliebrem ministerium cinerarius dicitur.* Nam Cato in *originibus, Mulieres, inquit, nostræ capillum cinere ungitabant ut rutilus esset crinis.* Concilium Eliberitanum, canone 67: *Prohibendum est ne qua fidelis vel cathecumina aut comatos aut viros cinerarios habeant.* Hæc synodi verba refero uti scripta sunt in tribus antiquissimis et optimis codicibus manuscriptorum et in editione Garzæ Loaisæ. Quod ideo annoto quia Ferdinandus de Mendoza hanc lectionem sibi non probari ait quia ratio et reliqui codices manuscriptorum congruunt cum editione vulgata, in qua scriptum est *comicos aut viros secios.* (Vide quæ)

B Joannes Ludovicus de la Cerda notavit ad librum secundum Tertulliani *ad Uxorem*, pag. 642. Contra in capite ii *Threnorum* Hieremix legimus filias Sion squalidas et desolatas conspersisse cinere capita sua, nimirum ut dedecorarent formam suam, et sic ostenderent miserabilem statum suum.

Ex his quæ annotavi de capillis auro mixtis puto summi posse conjecturam ut emendetur locus Juvenalis ex Satyra in qua depingit pravos mores Messalinæ, quam ait nudam papillis auratis constitisse in lupanari. Pro quo facile credendum legendum esse *capillis.* Non video enim quid dicere voluisset Juvenalis, si scripisset papillas fuisse auratas. Quid enim facit aurum in papillis ad libidinem? Conjecturam porro illam adjuvari posse puto ex eo quod Juvenalis paulo ante dixit illam nigrum flavo crinem abscondisse galere. Recte enim flavus color convenit cum auro, ut ostendunt loca veterum relata supra. Et Ovidius, lib. xv. *Metamorphoseon* dixit capillos auro similes, id est flavos. (Baluz. emendavit *capillis*, parum caute ac sensu prorsus invito. GOLDPORN.)

Abscondres. Tres libri veteres habent *absconderet.* Sic etiam Morellius.

Circumducto nigrore. Codex sancti Albini, *circumducto nigrore pulveris.* Tertullianus, in libro 1 de Cultu feminarum: *Illum ipsum nigrum pulverem quo oculorum exordia producuntur.* Apud Commodianum, *Instructio* 60, legitur, *Oculos fuligine relinitis.*

Genas mendacio. Origenes, homilia 1 in Canticum canticorum: *Pulchritudo quippe mulierum in genis dicitur esse quam plurimum.* Plinius, lib. xi, cap. 57, loquens de genis: *Pudoris hæc sedes. Ibi maxime ostenditur rubor.* Ovidius, in libro de *Medicamine faciei:*

Nec cærsa tibi nec nitri spuma rubentis

Desit....

Seneca, lib. v, *Controv. 6: Muliebrem vestem sumpsit, capillos in femina habitum composuit, oculos puclari lenocinio circumdedit, coloravit genas.* Apuleius in *Apologia sua* dixit *purpurissatas genas.* Commodianus, *Instruct. 59: Nec non et inducis malis medicamina falsa,* et *Instruct. 60: Malas medicatis quodam superducto rubore.* Hodie nihil vulgatus. Id vero ab Italis ad nos pervenisse adnotatum est in Thesaurio linguæ Latinæ; ubi legitur purpurissimo olim fuisse mulieres ad labra et genas tingendas, quemadmodum hodie plerumque apud Italos fieri videmus.

Corruptelæ impugnatione. Erasmus mallet impugnatione, unde pigmenta dicta videntur, ut ille ait. Sed ego impugnationem alibi non legi.

XV. — *Plastica adulterari.* Tertullianus, lib. ii de Cultu feminarum: *Dispicit nimirum illis plastica Dei.* Et paulo ante dixerat: *Nam etsi accusandus decor non est ut felicitas corporis, ut divinæ plasticæ accessio.* Et in libro de Spectaculis: *Plasticam Dei supergressa, Flavæ colore.* Juvenalis Satira 6:

rumpente medicamine. Dicit Deus ^a : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* (Gen. 1, 26). Et audet quisquam mutare et convertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt quando id quod ille formavit reformare et transfigurare contendunt, nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diaboli quodennique mutatur ^b. Si quis pingendi artifex vultum alienius et speciem et corporis qualitatem æmulo colore signasset, et, signato jam consummatoque simulacro, manus alius inferret, ut jam formata, jam picta quasi peritior reformaret, gravis prioris artificis injuria et justa indignatio videretur. Tu te existimas impune laturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Ut enim impudica circa homines et incesta facis lenocinantibus non sis, corruptis violatisque quæ Dei sunt, pejor adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis, prævaricatio est veritatis ^c.

XVI. Monentis Apostoli vox est: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi* ^d. *Nam et pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus* ^e, *non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis* (1 Cor. v, 7). Num sinceritas perseverat et veritas quando quæ sincera sunt polluntur colorum adulteriis ^f, et adulterinis medicaminum facis ^g in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit: *Non potes facere capillum unum album aut nigrum* (Matth. v, 36): et tu ad vincendam Domini tui vocem vis te esse

A potiorum? Audaci conatu et sacrilego contemptu crines tuos inficis, malo præsigio futurorum capillos jam tibi flammeos auspicaris, et peccas, pro nefas! capite ^h, id est corporis parte meliore. Et cum scriptum sit de Domino: *Caput autem ejus et capilli erant albi velut lana aut nix* (Apoc. 1, 14), tu execraris canitiem, detestaris alborem qui sit ad Domini caput similis.

XVII. Non metuis, oro, quæ talis es, ne, cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognoscat, ad sua præmia et promissa venientem removeat et excludat, inerepans vigore censoris et judicis dicat: *Opus hoc meum non est, nec imago nostra est. Cuiem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta est, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quando oculi tui non sunt quos Deus fecit, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos atque depictos oculos serpentis imitata es, de inimico tuo compta, cum illo pariter et arsura. Hæc, oro, cogitanda non sunt Dei servis? non die semper ac nocte metuenda? Viderint quid sibi nuptæ placendi studium de conjugum solatio blandiantur; quos dum in excusationem suam proferunt, ad societatem criminosa consensionis adsciscunt. Virgines certe, quibus hic sermo nunc consulit, quæ se ejusmodi artibus compserint, inter virgines non putem debere numerari, sed tamquam contactas oves et morbidas pecudes ⁱ a sancto et puro grege virginitatis arcere, ne contagio suo cæteras polluant dum si-*

LECTIONES VARIANTES.

^a Cum dicat Deus Lin.

^b Quod addit et mutatur Ar. Neap. Bod. 4.

^c Impugnatio veritatis NC. 1. Pem.

^d Azyma Ver. Neap.

^e Itaque epulemur Voss. 3.

^f Coloribus adulteriis Bod. 2.

^g Medicaminum succis Lam. Bod. 1. Adulterinis delet Oron.

^h Proh nefas! in caput Bod. 1.

ⁱ Pecudes deest in NC. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

flavo crinem abscondente galero. Dio Chrysostomus Orat. 21, ait Achillis comam fuisse flavam. Apuleius lib. II de Asino aureo; rabor temperatus, flavum et inaffectatum capillitium. Idem lib. V: Per istos cinnameos et undique pendulos crines tuos. Ovidius, lib. III, de Arte amandi:

Femina canitiem germanis inficit herbis,
Et melior vero quæritur arte color.

Opus Dei est. Imitatus est magistrum suum Cyprianus. Tertullianus enim in libro II, de cultu feminarum ait: *Quod nascitur opus Dei est. Ergo quod fingitur diaboli negotium est.*

Manus Deo inferunt. Tertullianus ibidem: *Ille indubitate hujusmodi ingenia coaccinnavit ut in vobis pareat manus vos quodam modo Deo inferre.*

Si quis pingendi. Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. IV de Doctrina christiana, cap. 21.

XVI. — *Capillos flammeos.* Tertullianus ibidem, male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite. Vide lib. III Observationum Cuperi, cap. 14.

Capilli erant albi. Passio sanctarum Perpetuæ et Felicitatis: *Et vidimus in eodem loco sedentem quasi hominem canum niveos habentem capillos.*

XVII. — *Te non recognoscat.* Julius Firmicus in libro de errore profanarum religionum: *Cum cohors vestra ad tribunal judicantis Dei accesserit, nihil vo-*

biscum afferetis quod Deus qui vos fecit agnoscat. Hieronymus in Epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Qua fiducia erigit ad cælum vultus quos conditor non agnoscit.* Apud Victorem Vitensem lib. V, cap. 9, extat oburgatio Muritæ diaconi Carthaginensis ad Elpidorum olim christianum, cui fuerat delegatum membra confessorum Christi supplicis grassantibus laniare. Ad illum ergo ait inter cætera Muritta Deum non agniturum illum, cum venerit dies extremus, et dicturum: *Non conspicio vultum signaculi mei, characterem non video Trinitatis.* Imperator Constantinus in titulo Codicis Theodosiani de Pœnis: *Si quis in ludum fuerit vel in metallum pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minime in ejus facie scribetur, dum et in manibus et in suris possit pœna damnationis una scriptio comprehendere, quo facies, quæ ad similitudinem pulchritudinis celestis est figurata, minime maculetur.*

Depictos oculos. Plinius lib. XI, cap. 37: *Palpebræ in genis homini utrinque. Mulieribus etiam infectæ quodam modo. Tanta est dedecoris affectatio ut tingantur oculi quoque.* Hieronymus in Epistola ad Furiam de Viduitate servanda ait: *Nec orbis, id est oculos, sibi fuliginatos.*

Metuenda. Erasmus monuit alibi legi meditanda quam lectionem ego reperi in libro Fuxensi.

mul degunt, ne perdant alias quæcumque perierunt. A lis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat.

XVIII. Et quoniam continentia bonum ^a quærimus, pernicioſa quæque et infesta vitemus ^b. Nec illa prætereo quæ, dum ¹⁷⁹ negligentia in usum veniunt, contra pudicos et sobrios mores licentiam sibi de usurpatione fecerunt. Quosdam non pudet nubentibus interesse, et in illa lascivientium libertate sermonum colloquia incesta miscere, audire quod non decet, quod non licet ^c dicere, observari et esse præſentes inter verba turpia et temulenta convivia quibus libidinum fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, ad audaciam sponsus animatur. Quis illi in nuptiis locus est cui ^d animus ad nuptias non est, aut voluptaria ^e illic et læta esse quæ possunt ubi et studia et vota diversa sunt? Quid illic discitur, quid videtur? Quantum a proposito suo virgo deficit, B quando pudica quæ venerat impudica discedit? Corpore licet virgo ac mente permaneant, ocu-

XIX. Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curiosis pudori ac pudicitia corpora dicata prostituunt? quæ eum viros atque a viris nudæ vident turpiter ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitii præstant? nonne ad corruptelam et injuriam suam desideria præſentium sollicitant et invitant? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat, mihi tantum reficiendi corpuseculi cura est et lavandi. Non te purgat ista ^f defensio, nec lascivia et petulantia crimen excusat. Sordidat lavatio, ista non abluit, nec emundat membra, sed maculat. Impudice tu neminem conspicis, sed ipsa conspiceris impudice. Oculos tuos turpi oblectatione non polluis; sed, dum oblectas alios, ipsa pollueris. Spectaculum de lavacro facis. Theatro ^g sunt fœdiora quo convenis. Verecundia illic omnis exiit, simul cum amictu

LECTIONES VARIANTES.

^a Donum *Voss. 1.*

^b Vitium *Oxon ex 4 codd. Incesta Lam.*

^c Quod non licet, ... quod non decet *Voss. 1. Bod. 2.*

^d Quis illis, ... quibus *Lin. Bod. 4.*

^e Voluntaria *Thu.*

^f Sordida ista *Pem. Voss. 2.*

^g Theatra *Voss. 1. Vetus Immo.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XVIII. — *Nubentibus interesse.* Damnat virgines christianas quæ nuptiis intererant, ubi sane multa etiam in conventibus honestioribus liunt quæ non videntur congruere ²³⁰ professis virginitatem. Nam fescennina quæ cantabantur in nuptiis maximam licentiam et lasciviam exhibebant. Ista fortiter in hoc loco exequitur sanctus Martyr. Hieronymus in Epistola ad Demetrialem de *Virginitate servanda*: *Siridor Punicæ lingue procacia tibi fescennina cantabit.* Sed de fescenninis vide Muretum ad *Catullum*. Immo sanctus Gregorius Nazianzenus hortatur Olympiadem, quæ maritata erat, ne ad nuptiale convivium eat, ubi et perpotatur et denique infacetis facietis indulgetur. Omne enim convivium, ut lib. 1, cap. 2, ait Quintilianus, obscœnis cantibus strepit, pudenda dictu spectantur. Et Prudentius in *Hamartigenia* dixit: *Convivale calentis carmen nequitia.*

In illa lascivientium. Ita habent undecim libri veteres et editio Manutii. Non displicet tamen lectio veterum editionum, in quibus scriptum est, *inter illam lascivientem libertatem.* Habetur autem illa in quinque libris veteribus. Codex Beccensis habet, *in illa libertate convivantium.* Lasciviam licentiam dixit Horatius lib. 1, Od. 19.

Ad audaciam sponsus. Hildebertus, Epist. 36: *Nesciunt virgines quid ex maritali licentia muliebris sustineat infirmitas.* Descriptio licentia maritalis extat in veteri epigrammate quod extat inter notas Salmasii ad *Scriptores historia augustæ*, pag. 285.

Quando pudica. Hic locus in exemplaribus manuscriptis et in vulgatis editionibus diverso modo legitur. Etenim nonnulla eorum habent *quomodo pudica quæ venerat impudica discedit.* Alia contrario sensu, *quando impudicior quæ venerat impudica discedit.* Ego præfero priorem lectionem, eam etiam ob causam quod Cyprianus in simili argumento scribit ad *Donatum* pag. 4: *Quæ pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat de spectaculo revertitur impudica.* Sic Martialis lib. 1, Epigr. 30, loquens de Levina casta et ad balneas adultera ait: *Penelope venit, abiit Helena.* Alia Rigaltio mens fuit. Nam tamenetsi in contextu posuerit lectionem, quam ego præfero, in observationibus suis eam magis probat, quæ habet *impudicior quæ venerat, pudica discedit.* Hieronymus in Epistola ad *Salvinam* de servanda *Viduitate*: *Tenera res in feminis fama pu-*

dicitia est. In Epistola *Oeonis ad Paridem* apud Ovidium:

Nulla reparabilis arte
Læsa pudicitia est. Deperit illa semel.

Quid enim, inquit Lucretia apud T. Livium, *salvi est mulieri amissa pudicitia?* Seneca Hippolyto: *Mens impudicam facere non casus solet.*

XIX. — *Promiscuas balneas.* Olim feminas lavari cum viris signum esse adulteræ putabant, ut videre est apud Quintilianum lib. v, cap. 9. Hieronymus in Epistola ad *Lætam de Institutione filia*: *Mihi omnino in adulta virgine lavacra displicent, quæ se ipsam debet erubescere et nudam videri non posse.* Et paulo post ait illam e contrario balnearum fomentis sopitos ignes suscitare. Balnearum enim calor, ut idem scribit in Epistola ad *Furiam de Viduitate servanda*, novum adolescentulæ sanguinem incendit. Idem in Epistola ad *Rusticum monicum*: *Balnearum fomenta non quærat qui calorem sanguinis jejuniorum cupit frigore extinguere.* Ælius Spartianus tradit *Adrianum Imperatorem* lavacra pro sexibus separavisse. Et *Julus Capitolinus* scribit *M. Antoninum philosophum* lavacra mista submovisse. Ælius vero *Lampridius* docet *Alexandrum Severum* balnea mista Romæ exhiberi prohibuisse, et eunuchos nihil in palatio curare voluisse nisi balneas feminarum. *Concilium Laodicenum* canone 30: *Quod non oporteat sacris officiis deditos aut clericos aut continentes vel omnem laicum christianum lavacra cum mulieribus celebrare, quia hæc apud gentes reprehensio prima est.* Recte profecto. Nam, ut ait Ovidius in libro m de *Arte amandi*: *Celant furtivos balnea multa jocos;* ubi puto legendum *mista*. Vide *Patavis* animadversiones ad *Epiphanium* in *heresi* 30, quæ est *Ebionitarum*, *Cotelerium* in notis ad *Constitutiones apostolicas* pag. 431, editionis parisiensis, et *Beveregium* in annotationibus ad *canonem 77 Trullanum*.

Verecundia exiit. *Herodotus* lib. 1: *Mulier exuta tunica verecundiam exiit.* Hieronymus lib. 1. *adversus Jovinianum?* Scribit *Herodotus* quod mulier cum veste deponit et verecundiam. *Rufinus* lib. 1. in *Oseam*: *A vultu suo verecundiam, quæ solet obscœnitati impedimentum esse, depulerat.* *Plinius* lib. xxxv, cap. 10 mentionem facit novæ nuptæ verecundia notabilis. *Justinus* lib. xiv tradit *Olympiadem matrem Alexandri M.*

vestis honor corporis ac pudor ponitur, denotanda A
 et contractanda virginitas revelatur. Jam nunc consi-
 dera an, cum vestita es, verecunda sis inter viros talis
 cui ad inverecundiam proficit audacia nuditatis.

XX. Sic ergo frequenter Ecclesia virgines suas
 plangit; sic ad infames earum ac detestabiles fabulas
 ingemiscit, sic flos virginum extinguitur, honor con-
 tinentiæ ac pudor cæditur^a, gloria omnis ac dignitas
 profanatur! Sic se expugnator inimicus per artes
 suas inserit; sic insidiis per occulta fallentibus diabolus
 obrepit. Sic, dum ornari cultus, dum liberius
 evagari virgines volunt, esse virgines desinunt, fur-
 tivo dedecore corruptæ, viduæ antequam nuptæ, non
 mariti sed Christi adulteræ; quam fuerant præmiis
 iugentibus virgines destinatæ, tam magna supplicia
 pro amissa virginitate sensuræ.

XXI. Audite itaque me^b, virgines, ut parentem;
 audite, quæso, vos timentem pariter ac momentem;
 audite utilitatibus et commodis vestris fideliter con-
 sulentem. Estote tales quales vos Deus artifex fecit:

LECTIONES VARIANTES.

^a Cæditur Neap. Ponitur Vat. 1, 2, 3.

^b Me deest in Oxon.

^c In vos pudica Impress. fere omnes. Debet in vos Oxon.

^d Temulenta Ver.

estote tales quales vos manus Patris instituit; ma-
 neat in vobis facies incorrupta, cervix pura, forma
 sincera. Non inferantur auribus vulnera, nec brachia
 includat aut colla de armillis et monilibus catena pre-
 tiosa; sint a compedibus aureis pedes liberi, erines
 nullo colore fucati, oculi conspiciendo Deo digni.
 Celebrantur lavaera cum feminis, quarum inter vos
 pudica^c lavatio est. Nuptiarum festa improba et con-
 vivia lasciva^d vitentur, quorum periculosa conta-
 gio est. Vince vestem, quæ virgo es: vince aurum,
 quæ carnem vineis et sæculum. Non est ejusdem^e non
 posse a majoribus vinei et imparem minoribus inveniri.
*Arcta^f et angusta est via quæ ducit ad vitam (Math. vii,
 14) durus et arduus^g est limes qui tendit ad gloriam
 (Ib. 13).* Per hunc viæ litem martyres pergunt, eunt
 B virgines, justi quique gradiuntur. Lata et spatiosa iti-
 nera vitate. Lethales illie illecebræ et mortiferæ volup-
 tates.^h Illie diabolus blanditur ut fallat, arridet ut
 noceat, illicet ut occidat. Primus, cum centeno, marty-
 rum fructus est, secundus, sexagenarius, vester est.

^e Ejusdem virtutis et animi Ross. 2.

^f Addit Lin. Parem se integritas præstat in omnibus, nee bonum virginitatis cultus infamlet.

^g Arctus Bod. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

expirantem capillis et veste erura contexisse ne
 quid posset in corpore ejus indecorum videri. Et Q.
 Curtius lib. 7 ait feminarum Babyloniarum convivia in-
 ventum in principio fuisse modestum habitum, deinde
 summa quæque amicu exuisse paulatimque pudorem
 profanasse, ad ultimum ima corporum. Qua de re
 vide Ludovicum Cælium Rhodigium lib. 5, cap. 11.
 A Gellius lib. xv, cap. 10 scribit ex Plutarcho Mile-
 sios virgines Milesias quæ sine ulla evidenti causa vi-
 tam suspensio auiterent, decrevisse ut quæ corpo-
 ribus suspensis demortuæ forent, eæ omnes nudæ
 cum eodem laqueo quo essent præcinctæ efferrentur,
 et post id decretum virgines voluntariam mortem
 non petisse pudore solo deterritas tam inhonesti fu-
 neris. Claudam notas istas insigni loco Valerii Maxi-
 mi, qui lib. 4, cap. 5 ait verecundiam esse parentem
 omnis honesti consilii, tutelam solemnium officiorum,
 magistram innocentiam, eamque omni tempore favo-
 rabilem præ se ferre vultum. Idem lib. 6, cap. 4
 pudicitiam ait esse virorum pariter ac feminarum præ-
 cipuum firmamentum. At non solum in feminis vitu-
 perabatur nuditas, sed etiam in viris. Narrat enim
 Massurius Sabinus apud A. Gellium lib. 10, cap. 13
 flammam dialem non potuisse tunicam intimam exuere
 nisi in locis tectis, ne sub cælo tamquam in oculis
 Jovis nudus esset.

Pudor ponitur. Quamvis ita scriptum sit in
 omnibus fere libris manuscriptis et in editionibus,
 malleum tamen scriptum fuisse cæditur, ut legitur
 in uno codice Remigiano et in Beccensi, et ut se
 legisse in veteribus aliquot libris testantur Morellius
 et Pamelius. Nam paulo post istie video scriptum,
honor continentie ac pudor cæditur. Hanc lectionem
 confirmare videtur etiam index Camberonensis apud
 Pamelium. Itemque alius Neapolitanus in margine
 exemplaris mei Mantuanæ editionis notatus, in
 quibus scriptum erat *læditur*. Et tamen, quamquam
 ea vera sint, non sum ausus mutare contra³⁹¹ tot ve-
 terum codicum et editionum auctoritatem. Gregorius
 Nazianzenus in carmine ad Olympiadem ait pudori
 jaeturam flagitiorum omnium certissimam esse
 parentem.

Denotanda. Id est denudanda. Vide notas ad Epis-
 tolam LYIII, pag. 477.

Contractanda. Dissimulandum non est *conspicenda*
 scriptum esse in uno libro vetere, laudato in margine
 C editionis Lugdunensis anni 1544, in quo descriptæ
 sunt varæ lectiones ex pluribus antiquis codicibus
 manuscriptis.

Verecunda sis. Codex Burgundicus, *verecunda sit*
virginitas inter viros.

XX.—*Expugnator.* Veteres editiones et quinque libri
 veteres habent *expugnatus*. Quæ lectio potest esse
 bona. Ego tamen aliam præfero, tum quia habetur in
 editionibus Manutii et Morellii et in duodecim anti-
 quis codicibus, tum etiam quia infra in libro de lapsis
 legitur pag. 184: *Hostem nunc et expugnatorem do-
 mesticum non habent.*

Viduæ antequam nuptæ. Hieronymus in Epistola ad
 Eustochium de servanda Virginitate: *Videas pleyasque*
viduas antequam nuptas infelicem conscientiam mentita
tantum veste protegere. In Apologia Apuleii: *Fortasse*
adhuc vidua antequam nupta domi sedisset. Ovidius
 lib. 11, Fastorum, *viduæ cessate puella.*

XXI.—*Timentem.* Hanc lectionem præferunt omnes
 fere veteres libri et editiones. Pamelius posuit *do-
 centem*; quam lectionem ego reperi in sex codicibus
 antiquis, in quorum uno primo scriptum fuit *timen-
 tem*, sed postea id deletum est ut scriberetur *docen-
 tem*. Alii numero viginti habent *timentem*. Ait ergo
 Cyprianus timere se pro virginibus Deo dicatis, si
 non observaverint vitam proposito suo congruentem;
 adeoque illas admonet ut in incepto perseverent.

Quæ virgo es. Postea sequitur in editione Erasmi,
 ex qua alie acceperunt, *quæ Deo servis*. At ego, cum
 istud non invenerim nisi in uno veteri libro, desit
 autem in omnibus aliis, id est viginti, in primis vero
 in Segueriano, existimavi non esse Cypriani et ad-
 ditum fuisse a quodam studioso, fortassis in margi-
 ne, per speciem interpretationis. Itaque expunxi.

Cum centeno. Retinui hanc lectionem, quia extat in
 omnibus antiquis codicibus, etiam in Segueriano, et

Ut apud martyres ^a non est carnis et sæculi cogitatio, nec parva et levis et delicata congressio, sic et in vobis, quarum ad gratiam ^b merces secunda est, sit et virtus ad tolerantiam proxima. Non est ad magna facilis ascensus. Quem sudorem perpetuatur, quem laborem, cum conamur ascendere colles et vertices montium? Quid, ut ascendamus ad cælum? Si præmium pollicitationis attendas, minus est quod laboras. Immortalitas perseveranti ^c datur, perpetua vita promittitur, regnum Dominus pollicetur.

XXII. Servate ^d, virgines, servate quod esse cœpistis, servate quod eritis. Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum castitatis. Vultis scire quo malo careat et quid boni teneat continentie virtus? *Multiplicabo*, inquit mulieri Deus, *tristitias tuas et gemitus tuos, et in tristitia ^e paries filios, et conversio tua ad virum tuum, et ipse tui dominabitur* (Gen. iii, 16). Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mulierum tristitias et gemitus non

timetis. Nullus vobis de partu circa filios metus est, nec maritus est dominus, sed dominus ^f vester et caput Christus est ad instar et vicem masculi. Sors vobis et conditio communis est. Domini vox est in illa dicentis: *Filii sæculi hujus generant et generantur. Qui autem hoberint dignationem sæculi illius et resurrectionis a mortuis, non nubunt, neque matrimonium faciunt. Neque enim incipient mori: æquales enim sunt Angelis Dei, cum sint filii resurrectionis* (Luc. xx, 51-56). Quod futuri sumus jam vos esse cœpistis. Vos resurrectionis gloriam in isto sæculo jam tenetis, per sæculum sine sæculi contagione transitis. Cum castæ perseveratis et virgines, Angelis Dei estis æquales. Tantum maneat et duret solida et illæsa virginitas, et ut cœpist fortiter, jugiter perseveret; nec monilium aut vestium quærat ornamenta, sed morum. Deum spectet et cælum, neque oculos ad sublime porrectos ad carnis et mundi concupiscentiam deprimat aut ad terrena ^g deponat.

LECTIONES VARIANTES.

^a Martyrem Oxon. Martyras Thu. Corb.

^b Ad gratiam Bod. 1, 2. Thu. Foss. Corb. MR.

^c Perseverantibus Bod. 1.

^d Servate quod debetis Foss.

^e Cum tristitia ver.

^f Dominus, Dominus Deus vester. Bod. 1, 2, 4.

^g Nec ad terrena Bod. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

in editionibus quæ Manutianam antecesserunt. Prudentius in Carmine de sancta Agnete ait:

Cingit coronis totærea Deus
Frontem duabus martyris inuobæ.
Unam decemplex edita septies
Merces perenni lamina conficit.
Centenus extat fructus in altera.

In codice Pitharano et in Veronensi legitur istie: *Primum cum centesimo*. Hieronymus in ⁵³³ Epistola ad Eustochium de servanda Virginitate: *Centessimus et sexagesimus fructus de uno sunt semine castitatis*. Joannes Saresberienensis lib. viii, Policratici cap. 11: *Non tamen quod conjugali detrahatur castitati, sed centesimum aut sexagesimum fructum, licet de radice tricesimi oriatur, minime arbitror tricesimo comparandum*.

Sexagenarius. Prudentius l. ii adversus Symmachum:

Sunt et virginibus pulcherrima præmia nostris.
Et mox:

Illic decies seoi rediguntur in horrea-fructus.

Cogitatio. Ita omnes fere libri veteres. Duo tamen habent *collocatio*. In Veronensi scriptum primo fuit *collocatio*, sed supra lineam scriptum est *cogitatio*.

XXII.—*Non nubunt*. Codex Fuxensis, *non nubent neque nubentur*. Segnerianus et unus alius vetus *non nubuntur* tantum. Nubendi vocabulum sæpe reperitur in obscœnis, ut post Lipsium annotavit vir doctissimus Joannes Seldenus lib. v, cap. 4 de jure naturali et gentium, et nos quoque alibi innotuimus. Et ita videtur etiam sensisse Servius grammaticus in secundo Æneidos: *Innuptæ, quæ nunquam nubunt*. Nam virgo potest et nubere. Tertullianus lib. iv, adversus Marcionem: *Manente matrimonio nubere adulterium est*. Idem in Apologetico agens de Incarnatione Christi ait Dei Filium nullam de impudicitia habere matrem, etiam quam videbatur habere non nupserat. Ubi manifestum est vocem *nupserat* positam esse pro coitione mulieris cum viro. Alioqui falsum esset quod ait Tertullianus, cum certum sit Mariam matrem Christi ductam fuisse a Josepho, nuptiam fuisse Josepho, uxorem ejus fuisse, et propterea Christum existimatum filium fabri, quia filius ejus mulieris erat quæ fabri uxor erat, quia filius est quem nuptiæ demonstrant. Hinc in scholiis sancti Cyrilli de Incarnatione Domini cap. 25 legitur: *Natus est enim ex virgine, et solus habet matrem*

innuptam, id est virginem, quæ non congressa erat cum marito. Nam et Rufinus lib. i, cap. 6 *Hist. eccles.*, *innuptam dixit pro virgine*. Pro quo Hieronymus in initio libri adversus Helvidium dixit Mariam fuisse matrem antequam nuptam, quia nimirum conceperat ex Spiritu sancto antequam ex sponsa fieret uxor Josephi. Et sanctus Ambrosius in Epistola de Bonoso episcopo accusato in synodo Capuensi quod diceret Mariam virginem habuisse plures liberos: *Neque enim elegisset Dominus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore ut illud genitale dominici corporis, illam anulum regis æterni concubitus humani semine coinquinasset*. Cæterum, ut id quoque obiter dicam, Rigaltius arbitratus est hunc locum ex Apologetico Tertulliani sic scribendum esse ut dicatur Christum nullam de pudicitia habere matrem, quia videbat Latinum Latinum et Pamelium ita legisse in quibusdam vetustis exemplaribus. Ego contra puto retinendam esse lectionem vulgatam, quæ vetustissimorum et optimorum eodemic auctoritate nititur, ut sensus sit Christi matrem nullam impudicitie labem, non quidem obscœnæ atrectationis injuriam, ut Rufini verbis utar, passam esse, quippe quæ nunquam cum marito exereerit conjugale commercium, sive, ut loquar cum Lactantio, nunquam per voluptatis illecebras copulata est cum marito. Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

Jam vos esse cœpistis. Hieronymus in expositione psalmi xlii, ad Principiam: *Sexus devoratur a virgine. Christum portat in pectore. Jam possidet quod futura est*. Idem in Epistola ad Eustochium de Custodia virginitatis: *Gaude soror, gaude filia, gaude mi virgo, quia quod alie simulant tu vere esse cœpisti*.

Gratiam. Hanc lectionem præferunt omnes fere libri veteres et veteres editiones. Manutius maluit *gloriam*. Hinc acceperunt posteriores editiones. Ego tot veterum exemplarium et editionum contra scribentium auctoritatem continere non audeo. Si quis tamen mavult *gloriam*, judicio suo fruatur.

Castæ perseveratis et virgines. Hieronymus in Epistola ad Eustochium de Custodia virginitatis: *Et quia maritorum expertæ sunt dominatum, castæ vocantur et nonne*. Quid sint nonnæ quære in glossario Latino Cangii. **rosoff** ®

XXXIII. Prima sententia crescere et generare A præcepit, secunda continentiam suasit. Cum adhuc rudis mundus et inanis est ^a, copiam ^b fecunditate generantes propagantur, et crescimus ad humani generis augmentum: cum jam refertus est orbis et mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viventes, castrantur ad regnum. Nec hoc jubet Dominus, sed hortatur; nec jugum necessitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum. Sed cum habitationes multas apud Patrem suum dicat (*Joan. xiv, 2*), melioris habitaculi hospitia demonstrat. Habitacla ista meliora vos petitis, carnis desideria castrantes, majoris gratiæ præmium in cœlestibus obtinetis. Omnes quidem qui ad divinum lavaerum Baptismi sanctificatione perveniunt, hominem illic veterem gratia lavaeri salutaris exponunt, et innovati B Spiritu sancto, a sordibus contagionis antiquæ iterata nativitate purgantur. Sed nativitatis iteratæ vobis major sanctitas et veritas competit, quibus desideria jam carnis et corporis nulla sunt. Sola in vobis quæ sunt virtutis et spiritus ad gloriam remanserunt ^c. Apostoli vox est, quem Dominus vas electionis suæ dixit, quem ad promenda ^d mandata cœlestia Deus

misit: *Primus homo, inquit, de terræ limo, secundus homo de cœlo* ^c. *Qualis ille de limo, tales et qui de limo; et qualis cœlestis, tales et cœlestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus et imaginem ejus qui de cœlo est* (*I Cor. xv, 47-49*) Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas, ¹⁶¹ sanctitas portat et veritas; portant disciplinæ Dei memores, justitiam cum religione retinentes, stabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad sustinendam injuriam mites, ad faciendam misericordiam faciles, fraterna pace unanimes atque concordæ.

XXIV. Quæ vos singula, o bonæ virgines, observare, diligere, implere debetis; quæ Deo et Christo vacantes, ad Dominum, cui vos dicastis, et majore et meliore parte præceditis. Provecæ annis, junioribus facite magisterium: minores natu, præbete comparibus incitamentum. Hortamentis vos mutuis excitare, æmulis de virtute documentis ad gloriam provocate. Durate fortiter, spiritaliter pergite, pervenite feliciter. Tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari.

LECTIONES VARIANTES.

^a *Esset Oxon. ex omnibus mss. Est Impr.*

^b *Copiosa Ar. Copia fecunditatis Bod. 1, 2. Ver. Voss. 1.*

^c *Ad gloriam deest in Ar. MR.*

^d *Promerenda MR.*

^e *Secundus de cœlo Thu. Foss. Corb.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XXIII. — *Habitationes.* Codex Fuxensis *mansiones*. Quod fortasse melius est. Nam in capite xiv, Evangelii secundum Joannem, ad quod istic respicit Cyprianus, legitur in editione vulgata: *In domo patris mei mansiones multæ sunt*. Sed heic meminisse oportet Cyprianum alia versione usum esse quam ea qua nos utimur.

Ad divinum lavaerum. Ita posui secutus fidem unius libri mei veteris. Atque ea lectio mihi videtur optima. Nam alia est admodum intricata, quæ ita habet: *Omnes quidem qui ad divinum munus et patrium Baptismi sanctificatione perveniunt. Quid* ¹⁶³ *enim heic facit vox patrium? Et tamen illa habetur in codice Segneriano et in sex aliis. Alii septem et veteres editiones præferunt patrimonium, Beccensis patriam. Sed nulum horum vocabulorum congruit huic loco, mea quidem sententia. Si quis tamen horum alterutrum retinere voluerit, non repugno.*

Quomodo portavimus. Refert hanc postremam libri istius partem sanctus Augustinus lib. iv *de Doctrina christiana* cap. 21.

XXIV. — *Minores natu præbete.* Post ista Pamelius, cui præverat editio qua: dicitur Grævii, adjecit ex codice Affligeniensi et ex Coloniensi, *majoribus ministerium*; idque optime quadrare ait. Ego non disputo an optime quadret. Illud tantum aio, me ilico expunxisse hæc duo vocabula, quia illa non inveni in antiquis editioni-

bus, neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus usus sum, id est viginti septem.

Virginitas honorari. Id est, cum in vobis Dominus martyrium ceperit honorare, ut scriptum est in libro *de Laude martyrii*, pag. 352, quando ignes aut cruces, ut ait in hoc ipso libro *de Habitu virginum*, pag. 175, sanctus Martyr, aut ferrum vel bestias patiemini ut coronam martyrii accipiatis. Prudentius in Carmine *de sancto Fructuoso* episcopo Tarraconeusi: *Carcer christicolis gradus coronæ est. Hieronymus in Quæstione xi ad Hedibiam: Triumphus Dei est passio martyrum et pro Christi nomine cruoris effusio et inter tormenta latitatio.* Virginitas igitur incipit honorari cum virgo christiana incipit pati pro nomine Christi. Cyprianus in libro *de Unitate Ecclesiæ*, pag. 201: *Confessio exordium gloriæ est, non meritum jam coronæ, nec perficit laudem, sed incipit dignitatem, et Epist. lxxvii, ad Martyres, pag. 459: Fustibus cæsi prius graviter et afflicti per ejusmodi pœnas initiastis confessionis vestræ gloriosa primordia.* Inde illa querela Secundæ virginis et martyris, quæ cum videret Rufinam sororem suam flagellari, clamavit ad judicem: *Cur sororem meam gloriæ officis, me vero ejus gloriæ non pateris esse participem? Celerinus in Epistola ad Lucianum, pag. 29: Sic coronet te cujus nomen confessus es.*

LIBER DE LAPSIS.

ARGUMENTUM. — *Pollicitus erat frequenter Cyprianus, ubi primum pax Ecclesiæ reddita foret, se cer-*

tius quid scripturum de ratione lapsorum: hoc igitur libro promissis satisfacit. Et in primis, ob oculos

STEPH. BALUZII NOTÆ.

DE LAPSIS. — Libri istius, ut ab aliis jam observatum est, mentionem facit ipse Cyprianus Epist. LI pag. 66, et Pontius diaconus in Vita ejus, tum etiam

sanctus Augustinus et sanctus Fulgentius in locis infra notatis. Addunt aliqui Eusebium Cæsariensem, sed falso. Decepit eos indiligentia. Cum enim Rufi-